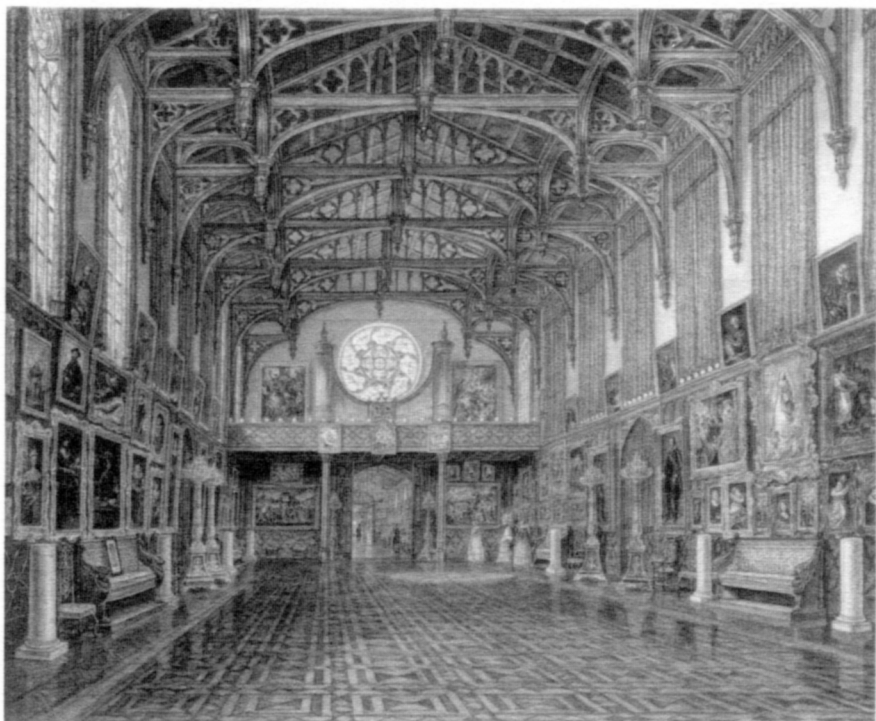

Augustus Wijnands (1795-wkz. 1848), tekening. *Gotische zaal in Paleis Kneuterdijk*, Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Van vurige en koele minnaars

Het orangisme in België in de negentiende eeuw

LUC FRANÇOIS

De Belgische politicus Louis Tobback, in de loop van een rijkgevulde carrière zowel senator als partijvoorzitter, burgemeester van Leuven en vice-premier, verklaarde enkele jaren geleden publiekelijk: 'ik ben een orangist' en 'de scheiding van 1830 was een vergissing'.¹ Die uitspraak veroorzaakte toen geen rimpels op het Belgische politieke wateroppervlak. Ze lokte wel enkele krantencommentaren uit: over de betekenis van het 'echte' orangisme en over het steeds verder uit elkaar groeien van de gemeenschappen en de gewesten in het gefederaliseerde België. Van Nederlandse zijde kwam er bij mijn weten geen commentaar. Het is ooit anders geweest, in die eerste jaren na de Belgische politieke onafhankelijkheid.

Die uitspraak van Louis Tobback moet worden geïnterpreteerd als een vorm van afstand nemen van het begrip 'België' in de klassieke zin van het woord en als een vorm van – al dan niet gefundeerde – sympathie voor Nederland; zij het dan – in tegenstelling tot de negentiende eeuw – eerder voor het poldermodel dan voor de persoon van de vorst.

Vanuit deze dualiteit wil ik het negentiende-eeuwse orangisme in België benaderen. Waarom had een gedeelte van de publieke opinie in België moeite met de nieuwe staat en, daaraan gekoppeld, in welke mate werd hun liefde voor het Noorden beantwoord?

Laten we meteen heel duidelijk zijn: 'het orangisme' heeft nooit bestaan. Het was een beweging – ik vind geen beter woord om dit vage, heterogene en steeds evoluerende begrip te omschrijven – die in de eerste jaren na 1830 een bedreiging vormde voor het voortbestaan van de Belgische staat. Het kende aanhang in nagenoeg alle delen van het land en was verspreid in uiteenlopende milieus en maatschappelijke sectoren. De motieven om zich tot het orangisme te bekennen waren bovendien erg uiteenlopend. Door het amorf karakter was het moeilijk de ware omvang van het fenomeen te meten en was het ook moeilijk te bestrijden. Daarin zat zowel de sterkte als de zwakte van de beweging.

Ik illustreer de diversiteit van het Belgische orangisme met enkele voorbeelden.²

Erasmus Surlet de Chokier, regent van België van februari tot juli 1831, werd – na het Belgische militaire debacle in de tiendaagse veldtocht van augustus 1831 – verweten orangist te zijn. Had hij immers in september 1830 niet nog deel uitgemaakt van de parlementaire commissie die bemiddelend optrad tussen Willem I en Brussel? Maar precies omwille van die centrumpositie was hij verkozen tot voorzitter van het Nationaal Congres, de grondwetgevende vergadering (november 1830) en tot regent (februari 1831).

De hertog d'Ursel bleef in dienst van het Verenigd Koninkrijk tot de prins van Oranje Antwerpen verliet en alle Belgen de facto en de jure van hun eed van trouw aan de grondwet werden ontheven. Het duurde daarop nog vele jaren vooraleer hij in België zijn tot dan toe succesvolle politieke loopbaan wilde hervatten.

Théodore Dotrengé, een overtuigd anti-klerikaal jurist, was als politicus hoog opgeklimmen voor 1830. Als lid van de Tweede Kamer was hij een door de regering gevreesd tegenstrever, maar als lid van de Commissie voor Rooms-Katholieke aangelegenheden wenste hij, meer dan de regering zelf, de wereldlijke macht van de kerk aan banden te leggen. Na 1830 was hij nog heel even actief in orangistisch geïnspireerde associaties die de contrarevolutie moesten helpen voorbereiden.

Jean-Baptiste Serruys, een in handelszaken gespecialiseerd jurist uit het provinciestedje Oostende, vreesde de teloorgang van tering en nering door het wegvallen van de Nederlandse koloniale afzetmarkt. Maar doordat hij als burgemeester tegelijk nog meer het gebrek aan politieke stabiliteit vreesde, stapte hij, zij het met tegenzin, over naar de nieuwe Belgische politieke orde.

Claude Gréban de Saint-Germain was een verarmd Frans edelman, die in 1794 zijn heil zocht in de Franse revolutionaire legers, naar de Zuidelijke Nederlanden kwam, huwde met een dochter uit een vooraanstaand Gents handelsgeslacht en verzeild raakte in de beginnende industrialisering in het Manchester van het continent. Bij de opheffing van de Continentale Blokkade, ter gelegenheid van de vorming van het Verenigd Koninkrijk in 1815, ging hij door de toegenomen Engelse concurrentie overkop. Tegen alle regels van de vrije markt in, werd hij door Willem I lang de financiële hand boven het hoofd gehouden. Toen hij in 1827 uiteindelijk in vereffening ging, was hij compleet afhankelijk van de vorst, die, via een leidinggevende positie in de regeringsgezinde pers, zijn broodheer werd. Uit gevoelens van trouw bleef Gréban na 1830 de vorst in het geheim op de hoogte van het reilen en zeilen binnen de 'Société Générale', de door de vorst opgerichte Brusselse bank.

Bovenstaande gevallen zijn uiteraard slechts het topje van de ijsberg; ze zijn enkel bedoeld om aan te tonen dat de betrokkenen uit diverse mileus kwamen en dat hun motivaties erg uiteenlopend waren. Willen we enige klaarte krijgen op de totaliteit dan moeten we wat terug tot de jaren voor 1830. Het feit dat ik de oorsprong van het orangisme ga zoeken in de

geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk betekent zeker niet dat ik een evidente, onafwendbare evolutie naar de revolutie zou menen te ontwaren. Integendeel, het was een dubbelte op zijn kant, het had ook anders gekund. Het is ook niet mijn bedoeling om het beleid van Willem I op de vele domeinen waarop deze vorst actief was, opnieuw te onderzoeken, maar wel na te gaan hoe de publieke opinies in het Zuiden op dit beleid reageerden. Het zijn echter de meest controversiële topics uit de regeerperiode van Willem I, waarrond de positionering in en na 1830 plaatsgreep.³

De belastinghervorming van 1821 werd aan Belgische zijde bijzonder slecht onthaald. Ze was ingegeven door de wens om, na zes jaren van kwakkelend financieel beheer, voorgoed de openbare financiën te saneren. Door de keuze van goederen waarop de hoogste accijnzen werden geheven en door het weinig protectionistisch geachte douanetarief, werden vooral de Belgische belangen geschaad. Vooral het maal- en slachtrecht waren impopulair, niet het minst omwille van hun grote zichtbaarheid in het dagelijks leven.

Naarmate Willem I langer op de troon zat, probeerde hij de pers meer en meer aan zich te binden en aan zich te onderwerpen. De oppositiepers werd het leven steeds moeilijker gemaakt en telkens opnieuw met persprocessen opgezadeld. Anderzijds probeerde de koning een gedeelte van de pers naar zijn kamp over te halen, door het inhuren van de redactie en de leiding, of door de lokale besturen te dwingen een abonnement te nemen. De vorst leek niet te begrijpen of niet te willen aanvaarden dat een zich moderniserende maatschappij ook een ander type en minder volgzame pers voortbracht. Het resultaat was dat, naarmate 1830 naderde, er een opbodpolitiek tussen overheid en oppositie groeide. De vorst moest uiteindelijk het pleit verliezen: zijn tweevoudige interventies waren telkens een reactie op de evolutie in het Zuiden en konden niet anders dan zijn imago schaden.

Inzake de verhouding tussen kerk en staat waren de jaren 1815-1830 volledig een gespannen periode. Vooral met het onderwijs als inzet werd fel om de macht over de jeugd en de toekomst gestreden. De junibesluiten van 1825 omtrent het middelbaar onderwijs leidden rechtstreeks tot het unionisme. Steeds meer katholieken aanvaardden de moderne vrijheden in burgerlijke zin en eisten bijgevolg ook de volledige vrijheid van onderwijs. De nieuwe generatie liberalen, ontgoocheld over Willems verlicht despotisme, sloot zich daarbij aan en distantieerde zich zo van haar meer doctrinaire, vooral oudere geestesgenoten.

De taalproblematiek kon slechts belangrijk worden in het geheel van groeiend verzet tegen het beleid van Willem I. Natuurlijk waren er van meetaf aan groepen die niet akkoord waren met de ontfransing van het openbare leven, waar Willem naar streefde. Maar anderzijds was dit een fenomeen waar slechts een kleine groep direct bij betrokken was: de taalgrief werd dus maar opgenomen in de grote golf van verzet omdat het voor de Vlaamse katholieke kringen goed uitkwam te waarschuwen tegen

de gevaren van een sluipende invloed van het protestantisme via Nederlandstalige publicaties.

Van wie de grieven over het beleid van Willem I niet deelde, kan worden verwacht dat hij zich in 1830 op zijn minst afzijdig zou houden en dat hij zich op een of andere wijze na 1830 als 'orangist' zou opstellen. Aan de hand van deze controversiële thema's kunnen we dus de uiteenlopende vormen van orangisme na 1830 ontwaren.

Een gedeelte van de orangisten bekende zich tot deze opinie om louter materiële redenen. Dit waren wat ik noem de koele minnaars. Zij hadden het tijdens het bewind van koning Willem I steeds beter gehad en wensten deze toestand te behouden. Het waren die industriëlen die, dankzij allerlei vormen van overheidssteun – waarvan de meeste aan parlementaire controle ontsnapten – hadden kunnen standhouden tegen de moordende Engelse concurrentie of die zich opnieuw hadden kunnen oprichten na een moeilijke aanpassingsperiode. Het is dan ook logisch dat we hen vooral aantreffen in de streek rond Gent (textiel), rond Verviers (wol), rond Luik (metaal) en in de Borinage (steenkool). Het waren ook die groothandelaren, die dankzij een welwillend economisch beleid, garen hadden gesponnen bij de koloniale handel. Het is dan ook logisch dat we hen aantreffen in Antwerpen, dat na vele jaren van stilstand en recessie, snel een omzet realiseerde waarbij het Amsterdam en Rotterdam achter zich liet. Ze participeerden ook in de nieuwe wonderformule, de naamloze vennootschap, waardoor ze zich relatief gemakkelijk konden verzekeren tegen de risicovolle intercontinentale handel en waardoor ze terzelfdertijd ook een financiële injectie aan het interne economisch circuit gaven. In geringere mate treffen we ook deze orangisten uit berekening aan op andere plaatsen in het land. Al wie zich gesteund wist met kapitalen uit het Industriefonds of via leningen van de Société Générale, kon op korte termijn alleen maar verlies lijden bij het abrupt afbreken van de bestaande situatie. Bij deze groep moeten we zeker ook diegenen rekenen die tijdens de gebeurtenissen van 1830 schade hadden geleden en diegenen die als gevolg van de revolutie hun positie en inkomen als ambtenaar hadden verloren.

Nog koelere minnaars waren de adellijke orangisten. Hun positie werd niet ingegeven door sympathie voor het Noorden of voor koning Willem; maar door afkeer van een staat die zijn bestaan en een vorst die zijn troon dankte aan een revolutie. Hun legitimisme zette hen aan tot een afwachtende houding. Net zoals ze in 1815-1817 getwijfeld hadden aan de overlevingskansen van Willem en zich daarop hadden voorzien door een gedeelte van hun bezit aan immobiliën naar het Habsburgse Rijk en dan vooral naar Bohemen te verplaatsen, wensten ze eerst na te gaan of België en Leopold I wel op enige internationale erkenning en steun konden rekenen. De internationale erkenning van België door Nederland gaf voor velen de doorslag. Na een decennium van politieke afzijdigheid, waren ze bereid op de talrijke avances van het Belgisch Hof in te gaan, op voorwaarde

uiteraard dat hun een post overeenkomstig hun rang en stand werd aangeboden.

Een gedeelte van de Belgische orangisten in de eerste jaren na 1830 waren echter vurige minnaars. Zij opteerden voor het herstel, onder een of andere vorm, van het Oranjabewind, om ideologische of culturele motieven. Deze irrationele drijfveren maakten dat zij met gloed de zaak van koning Willem verdedigden. De voornaamste ideologische factor was het anti-klerikalisme. Voor deze vorm van orangisme was alles beter dan te moeten leven in een door de theocratie, een door de 'parti-prêtre' gedomineerd land. Willem I was de garantie bij uitstek voor een sterke staat, die kon opwegen tegen een parallelle macht, gedirigeerd vanuit Rome.

Vurige minnaars om culturele motieven waren de zogenaamde taalminnaren: zij die in de verderzetting van het bewind van Willem I de waarborg zagen voor het overleven van het Nederlands in het Zuiden. Erg talrijk waren ze niet: daarvoor was de taal- en onderwijspolitiek van het Verenigd Koninkrijk te kortstondig geweest en bovendien kwamen ze politiek niet echt aan bod: de taalbarrière was ook toen immers vooral een sociale barrière.⁴

De vurigste minnaars waren echter dezen die, verteed door de romantiek, de zijde van Willem I kozen omdat zij dit met eer, trouw en heldhaftigheid associeerden en het Belgische kamp met verraad en schande. Dit voor die tijd nieuwe fenomeen van emotionele en affectieve band tussen onderdaan enerzijds en staat, natie en vorst anderzijds kwam echter met dezelfde irrationele heftigheid aan de Belgisch patriottische zijde voor.

Bij het overlopen van deze diverse en erg uiteenlopende soorten Belgische orangisten, wordt het snel duidelijk dat hun grote diversiteit gedeeltelijk een sterkte was, maar grotendeels toch de zwakte van de beweging uitmaakte. De belangen lagen ver uiteen; de motivaties waren sterk verschillend; de actiemiddelen eveneens. Sociaal gezien behoorden de orangisten tot duidelijk verschillende groepen. Industriëlen en groothandelaars waren stedelijke burgers, die overduidelijk tot de topelite behoorden. Wie vooral uit anti-klerikalisme reageerde beschikte in de eerste plaats over een degelijke opleiding en een vlotte pen, maar was over het algemeen al veel minder rijk: hun kapitaal bestond vooral uit hun functie als ambtenaar of, in het beste geval, als politicus. De taalminnaren scoorden sociaal nog lager en behoorden tot de non-elite: ze moesten ook in het Belgische bestel op zijn minst tot 1848 wachten vooraleer ze stemrecht verwierven en dus een gedeelte van de politieke macht veroverden. Hun taal was hun enige maatschappelijke kapitaal. Ook onder koning Willem I hadden ze dit niet kunnen verzilveren, maar ze hadden toen alvast betere perspectieven. Deze orangisten om industriële, commerciële, professionele, politieke en taal-motieven hadden één zaak gemeen: ze hadden zich in zekere mate onttrokken aan de ideologische dominantie van de katholieke kerk. Bij de adellijke orangisten was dit niet het geval. Voor de eersten geurden de laatsten te veel naar de sacristie om ermee samen te kunnen werken.

Belangrijker dus dan het zoeken naar een antwoord op de vraag waarom het orangisme ten onder is gegaan in het onafhankelijke België, is het zoeken van het antwoord op de vraag waarom het orangisme uiteindelijk relatief lang heeft kunnen standhouden en onder invloed van welke factoren het uiteindelijk van het politieke toneel is verdwenen. Laten we daarom eerst kijken naar de doelstellingen van de orangisten in 1830 en naar de middelen waarover zij beschikten.

In de nadagen van de revolutie waren er orangisten die pleitten voor een resoluut herstel van de situatie van vóór 25 augustus 1830: Willem I op de troon en de grondwet van 1815 onverkort toegepast. Slechts een minderheid was die mening toegedaan. Er waren immers ook orangisten die vóór 1830 het regeringsoptreden kritisch beoordeelden en vooral de correcte toepassing van de grondwet nastreefden. In de ogen van Willem I, van de regering en van de meerderheid van de Noordelijke parlementairen was het reeds ongehoord om in zo'n mate het vaderlijke bewind niet goedschiks te volgen. Het Noorden heeft zich nogal vaak vergist in het onderscheiden van vriend en vijand in het Zuiden. Een tweede fractie wenste het behoud van de koninklijke macht van Willem I, maar wilde daaronder een al dan niet verregaande administratieve scheiding realiseren. Deze groep erkende volmondig de verschillende politieke aard en zeden van Noord en Zuid en wenste daar rekening mee te houden. Door echter de eenheid naar buiten uit te behouden, hoopten ze de voordelen van de vereniging, vooral van economische aard, niet in het gedrang te brengen.

Een derde fractie wenste eveneens een administratieve scheiding door te voeren, maar zag liever de prins van Oranje op de troon in Brussel. Hij had immers aangetoond in de voorbije jaren dat hij beter dan zijn vader aardde in de Brusselse zeden en zo zouden, na verloop van tijd, de twee dynastieën, hoewel verwant, wat verder uit elkaar groeien.

Deze laatste groep was het best vertegenwoordigd en maakte een behoorlijke kans op succes. Ook bij de Belgische patriotten was er immers twijfel over de leefbaarheid van de nieuwe staat en de uitweg via de prins van Oranje leek voor velen aanvaardbaar. Na de gebeurtenissen in oktober 1830 in Antwerpen verloor de prins van Oranje in het Zuiden echter snel veel van zijn aanhang.

Zijn kansen leken weer te stijgen toen België maar geen koning vond in februari 1831 en de keuze van Surllet de Chokier tot regent al spoedig niet de meest succesvolle bleek. De prins van Oranje werd dan weer 'l'homme inévitable' genoemd, de redder van de onafhankelijkheid. Maar toen, mede als gevolg van de politieke polarisatie in het voorjaar van 1831, de orangisten in België het slachtoffer van een reeks plunderingen werden, werd orangisme meer en meer synoniem van verraad en werd het duidelijk dat het langs 'normale' weg heel moeilijk zou zijn om de situatie te keren. Vanaf het voorjaar van 1831 had nog maar één Oranjeformule enige kans op succes: het behoud van het Verenigd Koninkrijk onder leiding van de

vaderlijke Willem I, maar met een klare en goed afgebakende administratieve interne scheiding tussen Noord en Zuid. Het is dit orangisme, weliswaar gedragen door erg uiteenlopende groepen, dat in het eerstvolgende decennium op het politiek toneel zou opereren. Het was een 'orangisme national'; de vertegenwoordigers ervan noemden zich Belgen, zeker geen 'Hollanders' en ook niet groot-Nederlanders. Ze erkenden het Belgische feit, pleitten voor een economische unie, voor een federatie van staten, maar niet voor een terugkeer naar het amalgaam, waarin het Zuiden steeds was geminoriseerd geworden.

Over welke middelen beschikten de orangisten nu om hun doel te bereiken? In grote lijnen konden ze over vier mogelijkheden beschikken: het actieve verzet; de politieke afzijdigheid en de deelname aan het politieke leven volgens de door de patriotten opgestelde spelregels. Boven op dit alles kwam dan nog de eventuele steun uit het Noorden.

De orangisten hebben geprobeerd de kaart van het actieve verzet uit te spelen. Nog in 1831 richtten ze lokale orangistische comités op, gecoördineerd – zij het meer op papier dan in realiteit – door een hoofdcomité. Ook wanneer zij om politieke redenen het veiliger achtten zich tijdelijk buiten de Belgische grenzen op te houden (Rijssel, Aken) zochten ze elkaar op en boden ze onderlinge steun. In diverse steden gingen ze over tot het oprichten van verenigingen met een cultureel of ideologisch karakter, in de hoop aldus het onderlinge contact te bewaren. In de hoger genoemde steden beschikten ze bovendien over een uitstekend gerunde pers: deze sloeg vaak een toon aan die veel radicaler was dan de opvattingen van haar lezers en was daardoor ten dele verantwoordelijk voor de uitbarstingen van geweld tegen de sociaal gezien gematigde burgerlijke orangisten.

Een kleine radicale fractie van de orangisten probeerde via enkele al dan niet wel overwogen staatsgrepen de restauratie te bewerkstelligen. Over deze pogingen kunnen we kort zijn: ze hebben de Belgische staat nooit echt bedreigd; werden snel operette-staatsgrepen genoemd en naarmate de tijd vorderde, distantieerden ook de overige orangisten zich ervan.

Politieke afzijdigheid is de moeilijkst meetbare houding. Ze is duidelijk bij de legitimisten: zij lieten zich pas door Leopold I tot het Belgische kamp overhalen toen België intern en internationaal zijn geloofsbrieven van leefbaarheid en erkenning kon voorleggen. Maar van hen ging daarvoor geen actieve dreiging uit. Afzijdigheid bij de andere orangisten kan ten dele worden gemeten bij de opkomst voor de verkiezingen. In oktober 1830 waren 46.099 Belgen stemgerechtigd voor het Nationaal Congres; slechts 28.766 (of iets minder dan 1% van de bevolking) nam er aan deel. De regelgeving van het Verenigd Koninkrijk werd behouden, met dien verstande dat het kiezerskorps voor die ene keer met een groep 'capacitaire kiezers' werd aangevuld. Er kan dus enerzijds worden gesteld dat de financiële en intellectuele elite de leden van het Nationaal Congres mocht aanduiden en anderzijds kan worden verondersteld dat er zich onder de afwezigen nogal wat orangisten bevonden. Niettemin konden 24 van de

200 verkozenen als orangisten (uiteraard behorend tot hen die om economische motieven tot die fractie behoorden) worden geïdentificeerd en waren nog negen anderen twijfelgevallen.

In de daarop volgende jaren hielden de orangisten zich steeds afzijdig bij de landelijke verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat. Het kiesstelsel was immers volledig in hun nadeel opgesteld dat elke deelname bij voorbaat zinloos was: de kiescijns lag hoger in de stad dan op het platteland (en we zagen eerder al dat het orangisme een stedelijk verschijnsel was) en de kiesarrondisseminten waren zo uitgetekend dat stad en platteland steeds dooreen werden gemengd. De conservatieve, patriottische, katholieke kiezer haalde dus steeds de bovenhand.

Op lokaal vlak lag de situatie uiteraard anders. In heel wat steden haalden de orangisten overtuigende meerderheden in de gemeenteraden die in oktober 1830 werden verkozen. Zetelende raadsleden, aangesteld in de tijd van het Verenigd Koninkrijk, werden bijna overal herkozen en aangevuld met nieuwe leden, in veel gevallen gesteund door de orangistische 'Amis de l'Ordre et du Repos public'. Typisch lokale factoren zoals de economische bloei in de regio of het optreden van sterke leidersfiguren, bepaalden de duur en de omvang van het orangistische succes. Maar globaal kan worden gezegd dat de lokale machtspositie van de orangisten gestaag afbrokkelde. De samenwerking met die andere landelijke minderheid waarmee de meesten ideologisch en economisch nauw verwant waren, de liberalen, leidde uiteindelijk tot het ineensmelten van de twee politieke bewegingen.

Ik heb de orangisten van het eerste decennium van de Belgische onafhankelijkheid in vurige en koele minnaars ingedeeld. Maar werd die liefde uit het Noorden wel beantwoord? De koele minnaars maakten zich daar niet veel zorgen over en kozen snel waar voor hun geld; de vurige minnaars echter smeekten en hoopten op duidelijke signalen uit het Noorden en liefst van de koning zelf. De meerderheid van de Noordelijke publieke opinie had het echter niet zo begrepen op het herstel van de situatie van voor 1830 en ook binnen de regering groeide het verzet tegen de koninklijke volhardingspolitiek. Naarmate de signalen uit het Noorden zwakker werden, groeide bij de vurigste orangisten de overtuiging dat de koning – ook al was die dan al Willem II – het wel goed meende, maar dat zijn entourage hem niet alles vertelde.

De Belgische orangisten waren immers afgesneden van elke vorm van rechtstreeks contact met politiek Den Haag. Er was hen immers opgedragen om onder meer via Keulen met Den Haag te corresponderen; om gevoelige berichten in code om te zetten en de correspondentie steeds te richten naar de verbindingsman tussen de orangisten en de Nederlandse regering. Deze verbindingsman, de in Den Haag wonende Luikse advocaat Grégoire, kreeg het steeds moeilijker om aan de vurige minnaars uit te leggen dat de schaarser wordende gelden die hij hun ter beschikking kon stellen niet

waren bedoeld als steun bij de organisatie van een contrarevolutie, maar als teken van erkentelijkheid voor hun trouw en ook wel als afkoopsom voor hun politiek stilzwijgen.⁵ Gaandeweg erkende het Noorden dus ook de nieuwe situatie en wel sneller dan een gedeelte van de orangisten konden en wilden aanvaarden; maar ook sneller dan de Belgische regering kon en wilde geloven. Het Zuiden heeft zich nogal vaak vergist in het onderscheiden van vriend en vijand in het Noorden.

Bij andere gelegenheden toonde ik reeds aan dat er vóór 1830 nogal wat misverstanden tussen Noord en Zuid aan de basis van de politieke moeilijkheden lagen.⁶ Dit was na 1830 niet anders; vandaar dat ik bij de aanvang zegde: het was een dubbeltje op zijn kant; het had ook anders gekund. Wie weet of Louis Tobback misschien wel gelijk had.

prof. dr. L. François, Chrysantenstraat 19, B-8400 Oostende, België

Noten

- 1 M. Ruys, 'Een moeizame, maar onomkeerbare toenadering' in: S.W. Coudenberg (red.), *Nederland en de toekomst van Vlaanderen* (Kampen-Kapellen, Kok Agora-Pelckmans, 1998) 100.
- 2 L. François, *Elite en Gezag. Analyse van de Belgische elite in haar relatie tot de politieke regimewisselingen, 1785-1835*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling (Gent, RUG, 1987) passim (en daaruit voortvloeiende publicaties).
- 3 L. François, 'De petitiebeweging in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: balans van het onderzoek' in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staat en Natie in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)*. Acta van het Colloquium Willem I, Brussel, 19 en 20 april 1991 (Brussel-Baarn, VUB-Press - Bosch & Keuning, 1992) 122-170.
- 4 J. Stengers, 'Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l'aube de notre indépendance', *Revue belge de Philologie et d'Histoire* XXVIII/3-4 (1950) 993-1029; XXIX/1 (1951) 61-92. E. Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848* (Brussel, Gemeentekrediet van België, 1973) I, 73-131 (Pro Civitate - Historische Uitgaven, reeks in-8°, 37).
- 5 Koninklijk Huisarchief den Haag, *Archief Grégoire* (G5), Correspondentie.
- 6 L. François, 'Het nationaal gevoel in de Zuidelijke Nederlanden: betekenis en invloed ten tijde van de vorming van het Verenigd Koninkrijk' in: P. Lenders (ed.), *Het politiek personeel - Le personnel politique (1780-1830)* (Kortrijk-Heule, UGA, 1993) 85-98 (Standen en Landen - Anciens Pays et Assemblées d'Etats, XCVI).